

adskillige spor som fører i motsatt retning; men de er bare altfor vel kjent til at de behøver å nevnes. Om dem alle gjelder ordene i salme 141,5: »varer det enn ved, så setter jeg min bønn imot deres ondskap». Her gjelder dessuten fremfor alt at vi ser hvem motstanderen i virkeligheten er: han som går omkring som en brølende løve og søker hvem han kan oppsluke. Mot ham vil vi ta på oss Guds fulle rustning og gripe troens skjold og frelsens hjelm, idet vi, som Paulus sier, »til enhver tid beder i Ånden med all bønn og påkallelse og er årvåkne deri med all vedholdenhet og bønn for alle de hellige», (Ef. 6,18). La oss så gjøre disse Bibelens ord til våre, i tro til Gud, i kjærlighet til vår næste, til vårt folk og vår kirke.

Helge Fæhn.

Sanct Olov.¹⁾

I Lidhults gamla kyrka fanns ett träbeläte, som var ungefär 1 ½ m. högt och som föreställde en man med ganska bistra drag. Enligt Rosengren, Ny Smålands beskrivning, trodde Lidhultsborna att bilden föreställde Kristian Tyrann. Och en gammal Lidhultsbo, fru Olsson, som år 1947 innehade Lidhults hotell, och som vuxit upp i socknen och väl mindes den gamla kyrkan, har berättat för mig vilken förskräckelse hon och andra barn kände när de närmade sig den skräckinjagande figuren.

Att bilden fått den tvivelaktiga hedern att identifieras som Kristian Tyrann kan möjligen betyda att minnet av denne konungs missgärningar i Småland på återvägen från Stockholms blodbad ännu på den tiden levat kvar i landskapet²⁾. Ty självfallet hade bilden intet med Kristian Tyrann att skaffa. Det finnes inte den minsta tvekan om att den i verkligheten föreställde den norske helgonkonungen, den helige Olof, som blev medeltidens populäraste helgon i hela Skandinavien, i kampen om själarna beseg-

¹⁾ Denna uppsats framträder utan alla andra anspråk än att kunna tjäna som inledning till en skildring av Lidhults gamla S. Olofskyrka, som i år håller på att uppföras å Tylösand.

²⁾ Kristian II lät på sin återväg till Danmark från Stockholms blodbad binda och dränka abboten i Nydala jämte fem av hans konventsbröder.

rande både den helige Knut i Danmark och Sanct Erik Kung i Sverige. Och att Lidhults kyrka ägt en så stor bild av helgonet, en bild som dessutom bevarats med sådan pietet kan knappast betyda något annat än att kyrkans medeltida föregångare — sannolikt den träkyrka som revs 1721 — varit dedicerad åt detta helgon och sålunda utgjort en av landets många Olofskyrkor. Självfallet är det övertygelsen härom som ligger bakom det namn som givits henne i hennes förnyade gestalt: Sankt Olof i Tylösand.

Vem var S. Olof? — Norges konung som besegrades och stupade vid Stiklastad den 29 juli 1030 och mycket kort därefter började att dyrkas såsom helgon på grund av de järtecken som skett vid hans grav och som snart blev Nordens kanske mest älskade helgon under hela medeltiden. Så långt råder full enighet. Men vill man veta mera blir svaret ganska skiftande beroende på vart man vänder sig för att lära känna honom. Närmast till hands ligger kanske att rådfråga Snorre Sturlasson, bland vars konungasagor »Olav den heliges historia» intager främsta rummet, åtminstone med hänsyn till omfånget. Den omfattar i Emil Olssons svenska översättning icke mindre än 492 medelstora oktavsidor. Vi finna där en föga helgonlik konung, avgjort mera av äventyrartyp än av helgontyp, mest lik en av Dumas' hjältar, som ger sig in i de mest häpnadsväckande äventyr men som i regel klarar sig fint i alla svårigheter ända tills det tragiska slutet kommer.

En helt annan bild ger oss den moderna historieforskningen. Där få vi lära känna honom såsom en hårdhänt maktpolitiker, som utnyttjar religionen för sina politiska ändamål. Av helgondräkten återstår sålunda icke mycket. (Holmquist).

Slutligen få vi i den fromma legendens ljus se en tredje Olofs-gestalt. Det är närmast denna som nu intresserar oss.

Som källa för hans legend har jag endast haft tillgång till det 1493 tryckta Breviarium Lincopense. Legendan uppträder emellertid där uppenbart i ganska beskuret skick. Den är utarbetad i ungefär samma schablonmässiga form och samma salvelsefulla ordasätt som så många andra medeltida helgonkonungars legender. Vi behöva bara tänka på vår egen helgonkonung S. Eriks legend för att finna jämförelsepunkter. Snarast verkar Olofslegenden relativt återhållsam, särskilt beträffande järtecknen. Legendan börjar i Brev. Linc. omedelbart före slaget vid Stiklastad och huvuddelen utgöres av en redogörelse för helgonets kamp och död i detta slag och den syn genom vilken han styrktes till sitt martyrium.

Slaget vid Stiklastad uppgives ha stått onsdagen den 29 juli 1028. Detta år inföll den 29 juli emellertid icke på en onsdag utan på en måndag. På en onsdag inföll detta datum däremot år 1030, det år som vanligen uppgives som hans dödsår. Bland järtecknen vid hans grav omtalar Brev. Linc. blott ett enda. För att ge en föreställning om legendens framställningssätt återger jag här den sjunde lektionen i matutinen i svensk översättning.

När nu hans lidandestid hade löpt ut och tjänarne hade tva-
git hans heliga lekamen i ett närbeläget hus, uthölldes utan-
för husets ingång vatten som blandats med blod som hade
flutit ur den salige martyrens sår. Då hände sig att en blind
kom gående framför detta samma huset och föll omkull på
den plats, där jorden ännu var fuktig av det med vattnet blan-
dade blodet. Då han nu förde sina av samma vatten fuktade
fingrar till sina ögon, skingrades i samma stund mörkret och
han återfick sina ögons ljus. Alla som hörde detta nya under
häpnade och prisade med högstämnda lovsånger den gudomliga
nåden, som värdigats förhärliga sin martyr genom ett så
strålande mirakel.

Ett fullständigt likartat under omtalas vid vår svenske S. Eriks
död. Det synes ha varit ett mycket vanligt och populärt mirakel
under medeltiden, något som kanske inte bör förundra oss, då
blindheten säkert var en lika prövande olycka då som nu.

Förutom detta järtecken omtalas av Brev. Linc. blott ytterligare
ett enda. Detta är emellertid av annat slag och från en annan tid
och från ett annat hörn av världen. Det förklarar det något upp-
seendeväckande förhållandet att det i Konstantinopel fanns en
kyrka, helgad till den hel. Olof. Riktigheten av detta påstående är
jag inte i tillfälle att kontrollera. Omöjligt är det naturligtvis
icke att S. Olofs rykte hunnit ända ned till Miklagård. Förbindel-
serna mellan Norden och Konstantinopel hade ju under vikingati-
den varit oerhört livliga och hade förvisso icke ännu avstannat.
I varje fall berättar legenden om en strid mellan kristna och hed-
ningar, i vilken de kristna hålla på att duka under. Då anropar
deras befälhavare under tårar den hel. Olof, som på hans bön
uppenbarar sig och går som en härold framför den kristna hären.
Då fly hedningarna skräckslagna och för att uppfylla ett löfte
som han under slaget i sin nöd avgivit, bygger segraren en kyrka
åt det helgon som kommit honom till hjälp.

Järtecknen äro sålunda varken särdeles många eller särdeles ovanliga eller särdeles märkliga. De äro snarast vad man kunde vänta av en så krigisk helgonkonung som S. Olof. De äro knappast tillräckliga att förklara den utomordentliga popularitet som detta helgon kunde glädja sig åt. Orsakerna till denna få nog sökas på andra håll.

En sådan orsak ha vi utan tvivel att söka i den unga norska kyrkans behov av ett inhemskt helgon. När man hade denna oräkneliga helgonskara från alla folk och tider, varför skulle inte då den egna kyrkan och den innevarande tiden vara representerad där? Någon officiell kanonisationsprocess — såsom senare — förekom ännu ej. Och vad låg då närmare till hands för en företagsam biskop i det närbelägna Trondheim än att — för att använda ett modernt och ytterst profant men mycket talande uttryck — ta det nya helgonet på entreprenad för sin egen domkyrkas räkning. Företaget lyckades över förväntan. Olof blev icke bara Trondheims domkyrkas viktigaste helgon utan det norska nationalhelgonet. Men knappast i första rummet genom kyrkans propaganda. Utan helt enkelt därför att han i folkföreställningen kom att identifieras med den gamle hederlige Asa-Tor. Tor med sin hammare, som strider med jättarne och Olof med sin yxa som trampar trollet Skalle under sina fötter voro så pass lika redan i det yttre att en identifikation låg nära till hands³⁾. Tors stora popularitet övergick helt enkelt till Olof. Det blev en »kristnad hedendom». Utan tvivel blev emellertid denna kristnade hedendom av mycket större betydelse för Olofskultens utbredning än alla hans järtecken tillsammans. Olofskulten kom så att i mycket hög grad underlätta övergången till kristendomen och så bidra till kyrkans seger. Och Olof blev icke blott ett krigiskt helgon. Utan såsom Tor även varit en årsväxtens främjare, så blev Olof ett årsväxtens och skördens helgon, vars bild man om våren bar över åkrarne för att välsignas med god gröda. Ända in på 1800-talet hade dessa föreställningar fortlevat. Däröfver vittnar den bekante »kornguden i Vånga», en gammal Olofsbild, som än i dag kan beskådas i Skara museum. Honom brukade bönderna i socknen smuggla ut ur kyrkan i all hemlighet för att i soluppgången bära den omkring

³⁾ Detta trots att jag icke är okunnig om att en motsatt uppfattning hävdats. Jfr O. Odenius, Till frågan om en hypostaslikhet mellan Tor och Sankt Olof. Credo 1949 s. 21 ff.

på ägorna alldeles som fäderna kört omkring med Frö. Att det stackars helgonet saknar näsa förklarar traditionen på så sätt att en bonde under missväxtåret 1826 slog näsan av honom i vredesmod över att hans förmenta äringskraft visat sig verkningslös. Vi ha ännu kvar ett minne av denna Olofs gagneliga verksamhet såsom växtlighetsfrämjare i det välkända uttrycket: När Erik ger ax ger Olof kaka.

Här är icke platsen att följa Olofskultens utveckling i Norge. Däremot måste några ord sägas om hans dyrkan i vårt eget land.

En av de tillförlitligaste källorna när det gäller att utforska ett helgons kult är givetvis de liturgiska böckerna och icke minst deras kalendarier.

Vårt äldsta bevarade kalendarium från Sverige är skrivet år 1198. Det är det kalendarium som hört till ett missale från Vallentuna kyrka i ärkestiftet, skrivet detta år, av vilket några berömda fragment bevarats till vår egen tid. Den 29 juli upptages här den hel. Olav. Hans kult var sålunda vid denna tid spridd till Upsala stift. Och icke nog härmed. De bevarade fragmenten av detta missale råka just upptaga mässan för Olavsdagen. Och man får ha i minnet att det antagligen dragit om en rundlig tid innan kulten nått det utvecklingsstadium att helgonet fått en egen mässa. Utvecklingsgången har väl sannolikt varit denna att man till en början tagit ett formulär för en martyrkonung ur *commune sanctorum* och i bönerna infogat hans namn och hans kungatitel eller tagit en äldre martyrkonungs mässa. Efter hand har en missa *propria* utformats, först förmodligen endast en för Olof avsedd oration eller kollektbön, sist de poetiska delarne, alleluiversikeln och sekvensen, av vilka den senare ännu saknas i Vallentunamässan (Toni Schmid). Omkring år 1200 hade Olof alltså i Upsala stift sin egen praktiskt taget fullständiga mässa. Detta tyder på att han då redan sedan länge varit upptagen i stiftets helgonskara. Och man torde lugnt våga skriva under Toni Schmidts yttrande att Olof var populär i Sverige redan i äldre kristen tid, innan de svenska helgonens kult uppstod och utbredde sig. Hans fest har säkerligen tidigt firats så gott som överallt i landet, där kristen gudstjänst hölls.

Gå vi från Vallentunakalendariet till de mot slutet av medeltiden brukade liturgiska böckernas kalendarier, så är det självfallet att Olof möter oss i samtliga stift och hans dag är överallt den 29 juli. Här kunna vi emellertid göra en intressant iakttagelse. Dessa

kalendariet indelade mycket noga årets många kyrkliga fester i viss rangordning genom att hänföra dem till olika festgrader. De olika helgonens popularitet och betydelse kan därför vanligen avläsas i festgraden. Ett lokalt stiftshelgon upptogs kanske i det egna stiftet i den högsta festgraden, alltunder det att övriga stift icke alls upptog honom eller placerade in honom i någon av de lägsta festgraderna. Sankt Olof icke blott upptogs i alla stift utan erhåller också överallt en mycket hög festgradsplacering. I det förnämliga Linköpingsstiftet har han t. ex. blivit satt i allra högsta klass, d. v. s. hans fest har erhållit samma rang som jul, påsk och pingst. Blott Upsala ger honom i detta hänseende en mindre god placering. Detta är påfallande men har sin naturliga förklaring.

Från Upsala-ärkebiskopen Hemmings tid (1341—1351) finnas bevarade några brev som ge oss en livlig föreställning om den rivalitet som rådde mellan S. Olof och den svenske martyrkonungen S. Erik, vars kult begynt c:a ett halft århundrade senare än S. Olofs. S. Erik hade emellertid småningom blivit Sveriges specielle skyddspatron och hans kult omhuldades självfallet varmt av Upsala. Ärkebiskop Paul i Trondhjem (1333—1346) beklagar sig för Hemming över att svenska präster hindra befolkningen att erlægga Olofsskatten till ärkestolen i Nidaros och i stället söka förmå de offerande att föra sina gåvor till Upsala. Han begär Hemmings hjälp häremot och påpekar att domen i Nidaros äger S. Olofs ben.

Hemming svarar att det i Sverige icke förekommer att någon hindras från att lämna sina gåvor där han själv vill, men att man ingalunda vore förpliktad att offra sina gåvor till ett helgon på den plats där helgonets grav finnes.

Denna kontrovers kastar ett blixtljus över den ekonomiska rivaliteten mellan Olof och Erik. I åtskilliga andra urkunder belyses dessa olika ekonomiska intressen ytterligare. Man ser på flera ställen hur domkapitlet i Upsala måste ingripa för att hejda Olofskulten så att den icke alltför mycket skall göra intrång på S. Eriks lovliga intressen.

Domkyrkan i Upsala som tidigare varit vigd till S. Laurentius och S. Erik skall enligt en uppgift från Peringskiöld år 1435 vid en förnyad vigning ha såsom tredje skyddspatron erhållit S. Olof. Kanske ha vi också häruti att se ett utslag av konkurrensen med Trondhjem. Olof fortfor i varje fall att vara populär. Ännu 1510 viges kyrkan i Malung till honom och så sent som 1529 — två år

efter Västerås riksdag — sattes på en kyrkklocka i Köping inskriften: Hielp Ste Olaf Kong.

Ett tredje vittnesbörd om ett helgons popularitet kunna vi själfv-fallet finna i kyrkor som vigts till dess ära, i bevarade bilder av helgonet och i ortnamn o. d., som präglats på helgonets namn. Även i detta avseende visar sig Olofs överlägsenhet. Alldeles speciellt visar sig denna i Norrland och på Gottland.

Vad Norrland beträffar är ju detta jämförelsevis naturligt. Stiklastad låg icke långt från Sveriges gräns och de svenska förbindelserna med Norge voro under hela medeltiden mycket livliga.

Jag har redan fäst uppmärksamheten på hur själva rikshelgedomen i Upsala 1435 ställdes under S. Olofs hägn. I Skellefteå invigdes 1472 av ärkebiskop Jacob Ulfsson en Olofsbild och i Medelpad finner man en hamn uppkallad efter honom. I Svegs socken i Härjedalen finnes ännu i dag ett stort stenkummel, utvisande platsen där förr i tiden ett kors skall hava varit rest till S. Olofs minne. Här gick en av pilgrimsvägarne till Norge och det heter att, när pilgrimerna fingo se korset, fördubblades deras krafter och deras iver tilltog att skyndsamt nå denna plats, varest de vilade och sjöngo lovsånger.

Att Olof blivit synnerligen ärad på Gottland torde väl åtminstone delvis finna sin förklaring i att gotlänningarne känt honom redan under jordelivet. Snorre Sturlasson berättar om icke mindre än trenne besök som konungen avlagt på ön. Första gången torde ha varit 1007 eller däromkring. Han kom då för att härja men lät beveka sig av gotlänningarnes erbjudande att betala skatt. Han stannade kvar över vintern. Andra gången var 1029, då han på sin väg till sin svåger Jaroslav stannade en tid på gutaön. Sista gången var på hans återfärd från Ryssland våren 1030.

Carl av Ugglas uppräknar i sitt stora verk »Gottlands medeltida träskulpturer till och med höggotikens inbrott» icke mindre än 18 gottländska kyrkor från vilka S. Olofsbilder bevarats. Antalet är överväldigande men förvisso har antalet Olofsbilder fordom varit ännu större. Många äro förvisso förlorade. Och ändå finnes åtskilligt annat som vittnar om Olofs inflytande, såsom S. Olofs hamn på Fårön, S. Olofs kyrka och S. Olofs källa därsammastädes.

Här är icke platsen att landskap efter landskap söka genomgå Sverige för att leta efter S. Olofsbilder och andra S. Olofsminnen. Blott några notiser må lämnas. Så finnes i Skåne en socken som än i denna dag heter Sankt Olof, vars kyrka har en Olofsbild som

är mycket berömd, med vilken folket drev mycken dyrkan ännu på 1600-talet. 1626 lät biskop Mads Jensen som detta år visiterade socknen kasta ut denna Olofsbild och förmanade allvarligen allmogen att de skulle fly dyrkandet därav såsom djävulen själv. Resultatet av biskopens nitälskan blev dock icke stort. Bönderna sörjde snart för att deras käre Olof återfick sin plats i kyrkan, där den ännu i dag förvaras. Så långt fram i tiden som 1754 anmäler prosten i kontraktet att det bedrevs mycket ofog med denna bild. — I Västmanland äro de flesta minnena av S. Olof knutna till Köping som tydligen varit en centralort för Olofsdyrkan. Där finnes bl. a. ett märkligt altarskåp från 1500-talets början, som har stora partier anslagna åt att framställa S. Olof. — Vad Småland beträffar så har Olofsdyrkan säkerligen också där varit ganska utbredd. Förutom från Lidhult finnas bevarade Olofsbilder åtminstone från Jät, Granhult och Dädesjö. Särskilt bilden i Granhult är synnerligen präktig och gör ett utomordentligt starkt intryck där den sitter och bildar medelpunkten på den gamla ödekyrkans västvägg.

De anförda notiserna få vara nog. Här är ju icke fråga om att ge en uttömmande redogörelse för Olofskultens utbredning utan blott om att ge en antydning om dess utomordentliga utbredning och popularitet.

Till sist ett ord om S. Olofs ikonografi. Han avbildas vanligen sittande med konungakrona på huvudet och riksäpplet i den ena handen samt en yxa i den andra. Under fötterna trampar han trollet Skalle. Någon tillfredsställande förklaring på detta troll kan jag dock icke lämna. Den fromma spekulationen har i trollet velat se en symbol för hedendomen som av Olof med sådan iver bekämpades. Jag har emellertid svårt att tro att denna förklaring återger den ursprungliga meningen med trollet. En annan förklaring lämnar Hallman i sin Beskrivning över Köping, tryckt i Stockholm 1728. Berättelsen är en dublett till sagan om jätten Finn i Lund. Jag återger den här såsom Harald Falk berättar den i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902.

Den hel. Olof ville bygga en stor kyrka i Trondhjem. Den skulle vara så stor att allehanda främmande nationer på en gång skulle kunna under ett och samma tak hålla sin gudstjänst utan att störa varandra på grund av tungomålens olikhet. Han grundade henne därför så stor att det skulle kunna predikas från sju predikstolar på en gång. Men när kyrkan var halvbyggd så fattades allt som

fordrades till dess fullbordan. Häröver blir konungen missnöjd med sig själv, går ut i skogen och råkar ett troll, som börjar underhandla med honom om kyrkans fullbordande på de villkor, att när hon vore färdig skulle S. Olof antingen skaffa honom sol och måne eller leverera sig sielfwan, så framt han ej dessförinnan hittade på den nye, okände byggmästarens namn. Om så skedde skulle han bliva S. Olofs evärdlige fånge. Nu ökades alltså S. Olofs bekymmer. Alltid om aftonen gick han ut för att kunska men kunde ej få någon underrättelse varken om trollets namn eller hemvist. Men när kyrkan var så nära färdig att ej mera återstod än att sätta upp tornspiran, gick S. Olof om aftonen i solnedgången ut uppför bergen och sökte det ställe där han första gången träffat trollet och fick då höra innanför berget, hur ett barn grät. Han hörde ock huru modern sökte tysta sitt barn, sägande: tig, tig, sonen min, i morgon kommer far din Skalle hem med sol och måne eller Konung Olof sielfwan. Nu hade konungen sålunda fått reda på trollets namn och går glad i hågen hem. Trollet håller på att uppsätta tornspiran och medan denna ännu lutade något ropade konungen: Skalle, sätt korset rätt. Då stupade sig trollet genast ner i mening att falla på konungen och krossa honom men konung Olof sprang åt sidan och kastade sin yxa i trollets knäskål. Sedan lät han fångsla Skalle och lade honom bunden under sin stol, där han fick ligga så länge han levde och blev therföre kallat S. Olofs deggekalf.

Självfallet kan heller icke denna förklaring anses som den verkliga. Gåtan är mig veterligen ännu icke löst. Och vi torde få göra inför denna gåta såsom Luther säges hava gjort inför det han icke förstod: lyfta på hatten och gå förbi.

S. Olof får väl anses nu hava spelat ut sin roll i vårt lands kyrkohistoria. Dock icke alldeles. Sveriges romerska katoliker minnas honom. I den upplaga av Missale Romanum med svensk översättning som utgavs i Stockholm 1863 upptages fortfarande en bön till »den helige konung och martyr Olof». Vi avsluta dessa anteckningar med att avtrycka denna bön.

Deus qui es regum corona et Martyrum victoria: tribue nobis quesumus, B. Olavi, Regis et Martyris tui, pia apud te experiri patrocina, ut per tuam, quam in eius passione glorificamus, magnificentiam, coronam vitae diligentibus te percipiamus repromissam. Per Dominum nostrum, Jesus Christum. Amen.

O Gud. Du som är Konungarnes krona och Martyrernas seger: förläna oss nådigt, att den helige Konung och Martyr Olofs fromma beskydd inför dig måtte sålunda verka hos oss, att vi genom din mäktiga nåd, som vi förhårliga uti hans lidande, måtte undfå den krona som är utlovad dem som älska dig; genom Jesus Kristus vår Herre. Amen.

Vad här har sagts må tjäna till en förklaring varför det glatt oss att kunna knyta samman forntid och nutid genom att ge Tylö-sands kapell S. Olofs namn.

Knut Peters.

Stiftet som liturgisk enhet.

Tyngdpunkten i Svenska kyrkans gudstjänstliv är förlagd till sockenkyrkan, i vilken församlingen samlas kring sockenprästen till söndaglig högmässa. Präst och församling utgör en liturgisk enhet. Sockenprästen är andlig husfader för sina församlingsbor, sin andliga familj. Han undervisar dem, leder dem och bryter brödet för och med dem i den heliga måltiden, Nattvarden. Detta gäller även centralhelgedomen, domkyrkan, stiftskyrkan. Den är andligt hem för domkyrkoförsamlingen, samlad till bön kring domprosten. Administrativt äro församlingarna samlade till stiftet, styrt av biskopen. Men stiftet utgör icke blott en administrativ enhet utan också en liturgisk enhet, stiftets innebyggare, präster och lekmän utgöra en andlig familj, samlad kring biskopen som andlig fader. Detta kommer till uttryck i vissa kyrkliga akter. Först och främst tänka vi i detta sammanhang på prästvigningen. Denna gäller icke någon eller några bestämda församlingar, utan biskopen viger präster för hela stiftet, vilka kunna tjänstgöra i vilken som helst av stiftets församlingar. Detta markeras också därigenom, att prästvigningen normalt förrättas i domkyrkan. Vid prästmötena fungerar också stiftet som liturgisk enhet. I kyrkolagen föreskrives om prästmötet, att detta skall begynna var dag med gudstjänst. Som regel hållas numera vid varje prästmöte icke blott predikogudstjänst, utan den heliga Nattvarden firas också gemensamt av hela prästerskapet med biskopen i spetsen. Synner-